

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

13

Mykolas Römeris

VILNIUS

Saulabrolis

1996

UDK 947.45
Li-191

REDAKCIŅĒ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas

Giedrius Subačius
Antanas Tyla

SUDARYTOJAI:

Egidijus Motieka
Rimantas Miknys
Vladas Sirutavičius
Raimundas Lopata

*Redakcinė kolegija dėkoja Lietuvos istorijos institutui ir
Atviros Lietuvos fondui,
prisidėjusiems prie knygos išleidimo.*

©Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 1996
©Lietuvos istorijos institutas, 1996

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-814-02-2

TURINYS

PRATARMĖ	7
I. STRAIPSNIAI. STUDIJS.	
<i>Vytautas Aleksiejūnas</i> IŠ RŌMERIŲ GIMINĖS GENEALOGIJOS	10
<i>Steponas Deveikis</i> RŌMERIŲ BAGDONIŠKIS	16
<i>Mindaugas Maksimaitis</i> MYKOLO RŌMERIO KELIAS Į PILIETIŠKUMĄ	24
<i>Zbigniew Solak</i> MICHAŁ RŌMER I MASONERIA WILEŃSKA (1911–1915)	35
<i>Raimundas Lopata</i> ANTRASIS TAUTŲ PAVASARIS IR MYKOLO RŌMERIO LDK ATKŪRIMO KONCEPCIJA	46
<i>Vladas Sirutavičius</i> DVI LIETUVIŲ TAUTINIO ATGIMIMO INTERPRETACIJOS (MYKOLAS RŌMERIS IR JUOZAPAS ALBINAS HERBAČIAUSKAS)	54
<i>Saulius Pivoras</i> LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS (LDK) ATKŪRIMO, BALTŲ VIENYBĖS PROJEKTAI IR MYKOLAS RŌMERIS	80
<i>Rimantas Miknys</i> MYKOLO RŌMERIO LIETUVOS VALSTYBINGUMO KONCEPCIJA IR PASTANGOS JĄ ĮGYVENDINTI 1911–1919 METAIS	88
<i>Česlovas Laurinavičius</i> MYKOLAS RŌMERIS – LIETUVAI, ARBA DAR KARTĄ APIE LIETUVOS PILIETINIO PAVELDO PROBLEMĄ	114
<i>Vygintas Bronius Pšibilskis</i> MYKOLAS RŌMERIS – POLITIKOS STUDIJŲ LIETUVOJE INICIATORIUS	122

<i>Rimantas Miknys</i> MYKOLO RÖMERIO INDĒLIS Į KLAIPĒDOS KLAUSIMO SPRENDIMĄ HAGOS TEISME	133
---	-----

II. SVARSTOME PROBLEMĄ: TARP ISTORINĒS IR ETNOGRAFINĒS LIETUVOS.

<i>Saulius Pivoras</i> LIETUVOS LENKŲ IR LATVIJOS VOKIEČIŲ VAIDMUO NACIONALINĒS KONSOLIDACIJOS PROCESUOSE	140
---	-----

<i>Darius Staliūnas</i> TADO VRUBLEVSKIO POLITINĒS MINTIES BRUOŽAI	150
---	-----

<i>Vytautas Berenis</i> LIUDVIKO ABRAMOVIČIAUS IR MYKOLO RÖMERIO XX AMŽIAUS LIETUVOS VALSTYBĒS IDĒJOS KLAUSIMU	171
--	-----

III. PUBLIKACIJOS.

MYKOLO RÖMERIO AUTOBIOGRAFIJA <i>Parengė Mindaugas Maksimaitis</i>	180
---	-----

TRYS DOKUMENTAI IŠ M. RÖMERIO ASMENS BYLOS <i>Parengė Mindaugas Maksimaitis</i>	228
--	-----

MYKOLAS RÖMERIS LENKŲ IR LIETUVIŲ GINČAS <i>Parengė Egidijus Motieka</i>	244
--	-----

STRESZCZENIE	255
--------------	-----

ZUSAMMENFASSUNG	269
-----------------	-----

SUMMARY	285
---------	-----

TRUMPINIAI	299
ASMENVARDŲ RODYKLĒ	300
VIETOVARDŲ RODYKLĒ	309

MYKOLO RÖMERIO KELIAS Į PILIETIŠKUMĄ

Mindaugas Maksimaitis

Turimais duomenimis, taip pat ir kategorišku paties Mykolo Römerio tvirtinimu, su Lietuvoje vykusiu tautiniu lietuvių renesansu ryšio jis neturėjęs iki 1904 m., nors apie šį reiškinį žinojęs ir vertinęs jį palankiai¹. Paskutiniųjų metų Mykolo Römerio gyvenimas ir Lietuvos labai nuveikti dideli darbai pelnė jam visuotinį pripažinimą ir garbę. Na, o anapus takoskyros liko vaikystės ir ankstyvos jaunystės metai su jiems būdingu nepakankamai brandžiu gyvenimo reiškinų suvokimu ir tokiomis pat ateities vizijomis.

M. Römerio požiūrio į lietuvių tautinį judėjimą raida bei veiksniai, ją nulėmę – tai delikatus, perdėm asmenišką dalyką, kurį geriausiai išryškintų pats M. Römeris, net jeigu jam nepavyktų išvengti subjektyvumo, dažnai atsirandančio gyvenimo saulėlydyje, žvelgiant į praeitį ir ją vertinant.

Savo požiūrį į Lietuvą ir lietuvius iki 1904 m. bene pirmą kartą M. Römeris viešai apibūdino viename straipsnių, 1911 m. įteiktame „Lietuvos žinių“ nemokamo literatūros ir mokslo priedo „Aušrinė“ redakcijai².

Straipsnyje M. Römeris, be kita ko, rašė:

„Kaip ir dauguma mano draugų, niekadęs nebuvau giliau mąstęs apie savo asmeninius santykius su Lietuva, žinojau, kad lietuviškas tautinis judėjimas besiplečias, principe jam prijausdavau, nes suvokdavau, jog tai esanti liaudies, demokratiškoji srovė. Bet prijausdavau grynai pasyviai, lygiai taip, kaip galėčiau prijausti, savo principais pasiremiant, kiekvienam kitam tokiam judėjimui, pavyzdžiui, svetimų man estų, slovėnų. Tasai pajautimas nė kiek nepaskatino manęs veikliai dalyvauti tautiškam lietuvių judėjime. Nors buvau kilęs iš Lietuvos (etnografiškos), bet, gimęs ir augęs lenkiškoj šeimoj, jaučiausi susirišęs kultūros srityj su lenkų tauta ir jos gyvenimo būgiu gyvenau. Lenkų tautos gyvenimo apraiškos nusverdavo mano veiklias simpatijas, jomis pasiremdamas, audžiau savo ateities sumanymus“³.

Šį straipsnį M. Römeris buvo parašęs lenkiškai, o į lietuvių kalbą jį išvertė pašalinis asmuo (atrodo, S. Šilingas), todėl publikacijoj galimi tam

tikri netikslumai, skiria ją nuo originalo. Tačiau iš esmės turinys visiškai tikėtinas, turint minty jauną autoriaus amžių ir darant prielaidą, kad piliečio apsisprendimas įvyko M. Römeriui pasiekus tam tikrą brandos lygį.

O štai gerokai vėliau, apie 1925–1926 m., M. Römeris savo autobiografijoje, deja, nebaigtoje (skelbiamoje šiame leidinyje), kur kas išsamiau aprašė kelią į apsisprendimą, parodydamas jį esant netrumpą ir ne visai lygų. Praeities vaizdiniais autorius čia suteikė racionalų, brandžiu protu permąstyta bei įvertintą politinį-tautinį-socialinį pamatą, vietomis tarsi prasilenkiantį su ankstesniaisiais vertinimais.

Gimtuosiuose M. Römerio namuose viešpatavo lenkiška dvasia, šeimoje buvo bendraujama lenkų kalba, bet užsidarymo tautiniame kiaučiūne čia niekad nebūta. Šeimos nariai bendravo su lietuviais, žydais, kitų tautybių vietos gyventojais, gimtajame Bagdoniško dvare (dab. Rokiškio raj.) tarnavo lietuviai, todėl visi Römeriai mokėjo ir nevengė kalbėti taip pat ir lietuviškai, vietos rytų aukštaičių tarpe.

Iš tradicijos griežtai neigiamas nusistatymas buvo tik prieš Rusijos valstybę ir caro valdžią⁴. Tėvo – Mykolo Kazimiero Römerio, ir motinos – Konstancijos Tukažo-Römerienės, kilusios iš Vakarų Baltarusijos, Vileikos apskr., giminės dalyvavo pasipriešinimo Rusijai akcijose ir kiekviena jose sudėjo savo aukų. Sukilimai, sąmokslai, su jais susiję žūtys ir emigracijos, tremtys ir kalėjimai – jų buvo kupina šių giminių istorija, neabejotinai veikusi jaunesniąsias kartas.

Kiek visa, kas valdiška ir rusiška, Römerių namuose buvo laikoma smurto ir skriaudos simboliu, tiek teisingumo, laisvės ir garbės sąvokos buvo siejamos su Lietuva ir Lenkija. M. Römeris ir po daugelio metų nepamiršo, jog, vaiko akimis, šios dvi šalys jam atrodžiusios kaip dvi vieno bendro, nedalomo dalyko dalys, abi vienodai brangios ir savos. Augančiam vaikui rodės, kad lietuvių ir lenkų santykiuose nėra ir negali būti jokių kliaudų. Lietuviai, geriau pažįstami ir savi, pasak kitos taip pat šiame leidinyje skelbiamos M. Römerio autobiografijos, net regėjosi esą artimesni už lenkus⁵.

Iki XX a. pradžios M. Römeris dar nebuvo girdėjęs apie lietuvių tautinį atgimimą. Jį tebuvo pasiekusios skurdokos žinios apie lietuviškai

¹ „Prof. Mykolo Römerio autobiografija“, – *LAIS*, t. 13: *Mykolas Römeris*, Vilnius, 1996, p. 186.

² „Atsakai (...) Mykolui Romeriui“, *Aušrinė*, 1911, nr. 2, p. 74.

³ M. Römeris. „Lithuania“: Paryžiuje 1904–1905 metais“, *Aušrinė*, 1912, nr. 15, p. 55.

⁴ Auto-zyciorys profesora Michała Römera, LMAB, f. 138, b. 2262, l. 17.

⁵ „Mykolo Römerio autobiografija“, – *LAIS*, t. 13: *Mykolas Römeris*, Vilnius, 1996, p. 187.

Prūsijoj spausdinamą literatūrą – laikraščius, kalendorius, maldaknyges, apie drąsius paslaptingus žmones, slapta gabenančius šiuos draudžiamus leidinius į Lietuvą. Jis žinojo net kelias knygnešių pavardes. Į pasiaukojamą knygnešių veiklą Römeriai žiūrėjo palankiai, vertindami ją visų pirma kaip akciją prieš rusinimą ir rusus. M. Römerio manymu, panašaus požiūrio laikėsi ir jų kaimynai – aplinkiniai dvarininkai.

Bet draudžiamų lietuviškų raštų turinys M. Römeriui tuokart dar buvo *terra incognita*.

Vos dvyliktuosius gyvenimo metus bebaigiantį M. Römerį tėvai 1892 m. pradžioje atsiėmė iš Vilniaus I-osios vyrų gimnazijos antrosios klasės ir išvežė į Peterburgo imperatoriškąją teisės mokyklą, specialiai skirtą bajorų vaikams – tarnybai carinės Rusijos valstybės aparate rengti. Šioje uždaro tipo mokykloje, kurioje viešpatavo esamos tvarkos – carizmo, imperializmo, šovinizmo, o ypač karjerizmo – garbinimas, privilegijuotieji jaunikaičiai per dešimtį mokslo metų įgydavo bendrąjį vidurinį ir aukštąjį teisės išsilavinimą⁶.

Ilgą laiką savo jaunas dienas leisdamas Peterburge grynai rusiškoje aplinkoje ir tik retkarčiais susiedamas su keletu ten atsidūrusių Lietuvos lenkų šeimų, M. Römeris praktiškai nepalaikė ryšių su lietuviais, jo negalėjo pasiekti lietuviška spauda, pagaliau tokios spaudos turinį jis vargu ar būtų supratęs, nes spėjo gerokai primiršti lietuvių kalbą. Tačiau ir Peterburge M. Römerio patirti išpūdžiai, nors ir netiesiogiai, tačiau teigiamai paveikė jo požiūrio į lietuvių tautinį atgimimą formavimąsi.

M. Römerio studijų Peterburge metais Rusijos aukštųjų mokyklų studentai gyveno aktyvų politinį gyvenimą. Nors Imperatoriškoji mokykla garsėjo izoliacija, griežta drausme ir priežiūra bendrabutyje, kuriame privalomai buvo apgyvendinami visi mokyklos auklėtiniai, M. Römeris jau tarp savo kolegų sutiko priešišškai esamos santvarkos atžvilgiu nusiteikusių jaunuolių, o po to sugebėjo suartėti ir su kitų Peterburgo aukštųjų mokyklų studentais. Nusimetęs privalomą uniformą, civiliškai arba net Peterburgo universiteto studento rūbais persirengęs, jis ėmė slapta dalyvauti jų susirinkimuose ir mitinguose, klausėsi revoliucinių kalbų, domėjosi socialistine literatūra⁷.

Bendravimas su kairiaisiais studentais padarė įtaką M. Römerio pažiūroms. Tad jaunuolis ne tik nenuėjo jam, kaip ir kitiems kolegoms, mokykloje nubrėžtu keliu, bet ir persiėmė naujomis idėjomis, kurias gimtojoje aplinkoje – Lietuvos bajoriškoje visuomenėje, taip pat tėvų namuose – nežinia ar būtų įžiūrėjęs. Jo revoliucinis nusistatymas, iki tol iš esmės tesireiškęs nusiteikimu prieš rusų viešpatavimą, dabar įgijo, kaip jis pats vertino, ryškų socialinį pobūdį. Ir nors jis netapęs socialistu, bet pasidaręs „įsitikinusiu griežtu demokratu, karštu liaudininku – jei ne

veiksmu, tai bent aiškiais ir griežtomis šios krypties simpatijomis⁶. Visa, kas kilę iš liaudies, iš plačiųjų gyventojų masių, jam pasidarė brangu ir sektina. Vėliau, kaip matysime, tokios pažiūros lėmė kelio išvien su Lietuva pasirinkimą.

Atitrūkusį nuo Lietuvos M. Römerį žinios apie besiplečiantį lietuvių tautinį judėjimą pasiekė tik studijų pabaigoje – apie 1900–1901 metus.

Netikėčiausia jam buvo suvokimas, kad lietuvių tautinis judėjimas atšlyja nuo lenkų, eina savo atskiru keliu, stengdamasis sukurti savarankišką tautinį vienetą. Tai kėlė prieštarigus jausmus, iš pagrindų griovė dar vaikystėje susikurtą vaizdinį – neatsiejamai bendrą Lietuvos ir Lenkijos likimą⁷.

Grįžęs į tėviškę, M. Römeris plačiau sužinojo apie šį jam naują reiškinį, išgirdo įvairių savo socialinės-tautinės aplinkos žmonių vertinimų. M. Römeriui piršosi nuomonė, jog tik menka jų mažuma jaunam judėjimui reiškianti prielankumą, o dauguma žiūrinti skeptiškai arba iš viso nekreipianti dėmesio, laikanti jį nerimta vaikiškų svajonių išmone. Pagaliau M. Römeris patyrė, kad tarp vietos dvarininkų radosi ir tokių, kurie apie šį judėjimą kalbėję su patyčiomis arba net su neslepama neapykanta. Bet tai nepadarė poveikio pačiam M. Römeriui – šis tautinio lietuvių judėjimo atžvilgiu iš karto nusistatė palankiai, o ginčiuose su kai kuriais vietos dvarininkais net ir nevengė jo ginti.

Labiausiai šis judėjimas imponavo, pasak M. Römerio, dėl to, kad tai buvo ne pavienių žmonių pastangų rezultatas, o tiesiog pačios liaudies judėjimas, apėmęs plačius gyventojų sluoksnius. Tuo naujasis judėjimas kaip tik ir atitiko jo studijų Peterburge metais išpuoselėtą demokratinę-liaudinę idėją.

Nepalyginamai sunkiau M. Römeriui sekėsi atsakyti į savaime šioje situacijoje kilusį klausimą, kokia lietuvių judėjime turinti būti jo paties pozicija. M. Römeris jautėsi nesąs ir niekada nebūsiąs lietuvių tautinio judėjimo priešininkas, bet jį slėgė sunkios abejonės, ar derėtų tapti aktyviu šio visuomeninio proceso dalyviu.

Taip kankinamas svarstymų ir dvejonių, M. Römeris ėmė vaizduotis, kad lietuvių tautinis judėjimas, siekdamas sukurti ne teritorinį, o gryną lietuvių tautinį vienetą, suskirstąs krašto visuomenę tautybės požiūriu: jo nuomone, šis judėjimas tegalys reikštis kaip grynai lietuviškas, besire-

⁶ Auto-zyciorys profesora Michała Römera, I. 29.

⁷ „Prof. Mykolo Römerio autobiografija“, p. 230.

⁸ „Mykolo Römerio autobiografija“, p. 188.

⁹ Ibid., p. 188–189.

miantis išimtinai lietuvių kalba ir kitataučius paliekąs už būsimo naujo darinio ribų.

Panašiems samprotavimams davė peno kartais pasiekiančios žinios apie atsirandantį lietuvių nusiteikimą prieš lenkus, net ir apie neapykantos apraiškas. Pastarąjį reiškinį M. Römeris išgyveno itin skaudžiai, nors save patį ir ypač pažįstamus lenkus polemikos įkarštyje mėgino įtikinti, kad tokį lietuvių nusiteikimą gimdo lietuvių valstiečių socialinis antagonizmas išnaudotojams dvarininkams, kurių daugumą sudarė lenkai arba bent tokiais jie save laikė.

Taigi pamažėl įtikėdamas, kad lietuvių tautinis judėjimas atsiriboja ir tolsta nuo nutautusių tėvynainių, M. Römeris, iki šiol save laikęs tiek lietuviu, kiek ir lenku, pagaliau ryžosi apsispręsti lenkų tautybės naudai, neatmesdamas galimybes, greičiau, net ir vildamasis, kad gyvenimo ir veiklos keliai jį vis tiek kada nors suvesią su lietuviais į bendrą darbą.

Štai tokie rimti pokyčiai įvyko jaunuolio galvosenoje pirmaisiais XX a. metais. Žinoma, dar negalutiniai, ne visais atžvilgiais pakankamai suvokti ir brandūs, nes, šiaip ar taip, M. Römeris tada dar tebuvo labai jaunas: aukštąjį teisės išsilavinimą įgijo turėdamas vos 21 metus amžiaus. Apie tą laiką, praėjus daugeliui metų, M. Römeris rašė, jog tada dar nesupratęs, kad jo oda esanti

„savotiška – ne grynai lenkiška ir ne grynai lietuviška, bet ypatinga sukombinuota, kurioje randasi taip lenkystės, taip lietuvių žmės – sena Adomo Mickevičiaus oda, ypatingas mūsų tėvynės istorijos padaras, – oda, kurioje ir siela yra ypatinga – ne lietuviška, bet ir ne lenkiška“¹⁰.

M. Römeris 1901 m. puikiai baigė Imperatoriškąją teisės mokyklą, gavo pirmos rūšies diplomą, suteikiantį jam valdininkišką titulinio patarėjo rangą, ir buvo paskirtas Teisingumo ministerijos žinion. Tačiau, likdamas ištikimas savo politiniams įsitikinimams, jis nesusigundė garantuota karjera caro įstaigose ir, kaip šiuo atveju reikalavo galiojanti tvarka, iš karto atsistatydino.

Tėvų materialiai remiamas, M. Römeris išvyko į Vakarų plėsti ir gilinti žinių¹¹.

Dar galutinai neapsisprendęs dėl tolesnių studijų krypties, 1902 m. pradžioje jis įsirašė laisvuju klausytoju į Krokuvos Jogailos universiteto Filosofijos fakultetą. Pavasario semestrą lankė čia istorijos skyriaus paskaitas. Bet jį labiau traukė ne politinė istorija, o socialiniai dalykai, jam rūpėjo geriau pažinti teisės pagrindą sudarančius visuomeninius reiškinius.

Surinkęs Krokuvoje reikiamą informaciją, tą pat metų rudenį jis atvyko į Paryžių ir įstojo į Laisvąją politinių mokslų mokyklą. Nesitenkindamas studijomis vien šioje pasaulinio garso aukštojoje mokykloje, M. Römeris dar dvejus metus lankė civilinės teisės paskaitas Paryžiaus universiteto Teisės fakultete bei žymaus rusų istoriko prof. Maksimo Kovalevskio ir kai kurių kitų mokslininkų skaitomas paskaitas rusų emigrantų Paryžiuje įsteigtoje Laisvojoje aukštojoje mokykloje.

Greta tokių intensyvių studijų, M. Römeris, dabar jau nebesislapsydamas, pasinėrė į plačią visuomeninę veiklą. Palankias tam sąlygas sudarė aplinkybė, kad Paryžiuje jis rado gausią ir aktyvią lenkų studijuojančio jaunimo koloniją. Be ilgų svyravimų M. Römeris įsitraukė į artimesnį savo pažiūroms socialistinės pakraipos lenkų jaunuomenės judėjimą, Paryžiuje susispietusį draugijoje „Spójnia“, kuri įėjo į „Pažangiojo lenkų jaunimo sąjungą“, federaciniais pagrindais vienijusią daugelio Vakarų Europos universitetinių miestų tos pačios pakraipos lenkų studentų organizacijas. Jis dalyvavo Sąjungos suvažiavimuose Ciūriche (1902), Lieže (1903), buvo renkamas šios sąjungos valdybos sekretoriumi, o vėliau ir generaliniu sekretoriumi (pirmininku)¹².

Plačių užmojų visuomenininkas neužsisklendė vien lenkų jaunimo veikloje. Kartais jis lankydavosi rusų jaunimo rengiamuose susirinkimuose ir mitinguose, domėjosi prancūzų visuomeniniu judėjimu, ypač sindikalizmu, o kurį laiką – ir anarchijos ideologija¹³.

O štai su lietuvių organizacijomis M. Römeris pradžioje jokių ryšių nepalaikė. Tiesą sakant, tokių organizacijų beveik nebuvo. Nors jaunimo, kilusio iš Lietuvos, Paryžiuje tuo metu būta nemaža, bet jis tartum ištirpo lenkų kolonijoje, o vyresnio amžiaus emigrantai, daugiausia čia suplaukę po 1863 m. sukilimo, nuosekliai gavino tradicinę bajorišką Lenkijos-Lietuvos vienybės idėją ir todėl atskirų lietuviškų draugijų nesudarė, išskyrus bene vienintelę išimtį.

Tose pačiose patalpose, kuriose veikė „Spójnia“, buvo prisiglaudusi 1896 m. nuo lenkų demokratų atsiskyrusi¹⁴ Paryžiaus lietuvių draugija „Želmuo“, o tiksliau – garsioji jos lietuviškų leidinių biblioteka, tilpusi knygų spintoje. Veikliausias draugijos narys tuokart buvo jaunas Stanislovas Gieršinskis, draugijos iniciatorės ir vienos steigėjų (kartu su Mi-

¹⁰Ibid., p. 190.

¹¹„Trumpos biografinės žinios“, LVA, f. R-856, ap. 2, b. 734, l. 129.

¹²„Prof. Mykolo Römerio autobiografija“, p. 231.

¹³„Mykolo Römerio autobiografija“, p. 193.

¹⁴V. Abramavičius, „Paryžiaus lietuvių draugija „Želmuo“ ir jos biblioteka“, – *Bibliotekinin-kystės ir bibliografijos klausimai*, t. 3, Vilnius, 1964, p. 150.

kalojumi Akelaičiu) Marijos Bukauskaitės-Gieršinskienės, emigravusios iš Lietuvos po sukilimo, sūnus¹⁵.

Kaip tik jam 1904 m. pradžioje į šią draugiją pavyko įtraukti M. Römerį, kuris, nors ir pasiryžęs lietuvių tautinio judėjimo atžvilgiu apsiriboti pasyvia pozicija, vis dėlto jautė šiam judėjimui šiltus jausmus: pasak jo, išbraukdamas iš savęs lietuvybę, jis sau atliko tarsi chirurginę operaciją, kliudžiusią tiktai sąmonę, bet ne pačią sielos esmę, iš kurios lietuvybės elemento niekada nepajėgė išrauti¹⁶.

Būdamas negausus, „Želmuo“ platesnės veiklos nepajėgė išrutulioti¹⁷. M. Römerio atmintyje išliko vos vienas šios draugijos narių susirinkimas, kuriame jam tekę dalyvauti: ten susiję tik keli žmonės, nes daugiau ir nebūta narių. Nors vienas draugijos tikslų buvo vienyti Prancūzijos lietuvius ir išsaugoti gimtąją kalbą, susirinkime kalbėta lenkiškai, nes tarp susirinkusiųjų tesėdėjęs vienas tikras lietuvis – amatininkas Pautienis, o kiti lietuviškai kalbėti nemokėję.

Kilusių iš Lietuvos studentų visuomeninį gyvenimą Paryžiuje labai pagyvino ir net pakreipė nauja vaga (besibaigiant 1903 m. ar 1904 m. pradžioje) atvykusi semtis mokslo žinių jaunuomenės grupė. Jų siela ir pripažintu lyderiu tapo iš Rokiškio apskr., Audros kaimo, kilęs Juozas Petrulis (1876–1958), vėliau jis Lietuvoje dirbo mokytojo darbą. Tuokart buvo įprasta dangstytis slapyvardžiais, ir J. Petrulis pasivadino Benediktu Audra (pagal tėvavardį ir gimtojo kaimo pavadinimą).

Į Paryžių J. Petrulis atvyko iš Šveicarijos, kur (Friburge 1900 m., Berne 1901–1904 m.) buvo studijavęs istoriją, filosofiją, gamtos mokslus, matematiką. Abiejuose miestuose jis buvo palikęs veiklaus organizatoriaus pėdsaką, prisidėjęs prie tose vietose gyvenusios lietuviškos jaunuomenės draugijų steigimo.

Paryžiuje J. Petrulis netruko susipažinti su čia gyvenančiais lietuviais, taip pat su kilusiais iš Lietuvos studentais – pažangiojo lenkų jaunimo atstovais ir pasirūpino užmegzti tarp jų nuolatinius organizacinius ryšius. Draugija „Želmuo“ jo netenkinio, nes įžiūrėjo ją nukrypus į prolenkiškas pozicijas.

1904 m. vasario–kovo mėn. jo iniciatyva vyko pasitarimai naujos organizacijos kūrimo reikalui. Pasitarimų metu nusistatyta atsiriboti nuo lenkų nacionalistų, kurie nepritarė savitam Lietuvos keliui, o į organizaciją įtraukti ne tik lietuvių, bet ir kitų tautybių žmonių, kilusių iš Lietuvos, kurie laikė priederme vadovavimąsi savo krašto gyventojų interesais¹⁸. Svarbiausias reikalavimas buvo, kad organizacijos nariai pritartų krašto savarankiškumo siekiam¹⁹. Organizaciją nutarta pavadinti „Lit-huania“.

J. Petruiliui pirmą kartą aplankius M. Römerį ir pasiūlius šiam prisidėti prie „Lithuania“ veiklos, M. Römeris atsakė neigiamai paaiškindamas, jog nors ir jaučias nuoširdžių simpatijų lietuvių tautiniam judėjimui, būdamas lenkas, nenorįs klastoti lietuvių darbo savo veikla.

J. Petrusis keletą kartų ilgai kalbėjosi su M. Römeriu, įtikinėjo, kad šis, nors ir lenkas, bet gyvenęs Lietuvoje, tad ne tik galįs eiti drauge su savo kraštu, bet ir turįs atlikti piliečio pareigą, kad lietuvių tautinis judėjimas esąs ir jo, kaip Lietuvos piliečio, reikalas. Į M. Römerio atmintį įsirižė J. Petrulio žodžiai, jog Lietuva esanti tam tikras istorinis gyvas socialinis junginys, apimantis visą kompleksą įvairių kitų junginių, ir jog pats Römeris, kaip Lietuvos pilietis, esąs šio junginio dalis, todėl jam nepavyksią išvengti socialinio bendravimo Lietuvoje, savo, kaip piliečio, ryšio su Lietuva²⁰.

J. Petrulio argumentai krito į senokai parengtą dirvą. Jo žodžių M. Römeris tarsi laukė, kaip laukia vandens troškulio kamuojamas žmogus, ir šie žodžiai jam beveik nekėlė abejonių. Atvirksčiai: „Aš pajutau, – rašė M. Römeris, – kad Lietuva man yra brangesnė negu Lenkija, kad tikroji mano tėvynė kaip tik Lietuva“. Tarsi sunkus akmuo nusirito nuo širdies. Šioje šviesoje, pasak M. Römerio, viskas pasidarę „taip sava, taip įprasta, taip aišku, ... lyg bučiau grįžęs į mano jaunystės ir kudukystės jausmų ir sąvokų šaltinius“²¹.

M. Römerio manymu, jo, bajorijos atstovo, išpažįstamos demokratinės idėjos buvo minties darbo produktas, jaunystės idealų, o ne konkrečių gyvenimo sąlygų poveikio padarinys. O valstietiškos kilmės J. Petrulio demokratiškumo šaknys glūdėjo, atvirksčiai, liaudies socialinio gyvenimo dirvoje. Dėl šios priežasties demokratiškos J. Petrulio nuostatos rodėsi konkretesnės, realesnės, labiau pritaikytos gyvenimui, vadinasi, gyvybiškesnės, veiksmingesnės²². Todėl J. Petrulio atvykimas į Paryžių ir ypač jo idėjos darė didžiausią įtaką Römerio pažiūroms, nusiteikimui ir veiklai.

Taip užsimezgsią ilgalaikę judviejų draugystę vertino pats M. Römeris ir liko Petruiliui dėkingas visą gyvenimą. „Jei kas mano gyvenime

¹⁵J. Rimantas, „Petras Rimša pasakoja“, LNB, f. 47, b. 337, l. 149.

¹⁶„Mykolo Römerio autobiografija“, p. 195.

¹⁷A. Janulaitis, „Mikalojus Akelaitis“, Vilnius, 1969, p. 72–73.

¹⁸M. Römeris, op. cit., p. 56.

¹⁹J. Rimantas, „Petras Rimša pasakoja“, l. 152.

²⁰„Mykolo Römerio autobiografija“, p. 196.

²¹Ibid., p. 197.

²²M. Römeris, op. cit., p. 55.

buvo ar bus padaryta naudingo ir gero Lietuvai, tai šiame yra ne tiktai mano, bet ir Tavo nuopelnas, mano drauge“, – po daugelio metų rašė M. Römeris, kreipdamasis į J. Petruļį²³. Dar vėliau, viename laišku, rašytų J. Petruļiui 1939 m., jis tęsė: „Jūs esate vienas tų žmonių, kurie labiausiai yra paveikę visą mano likimą“²⁴.

O tada M. Römeris su visa jam būdinga energija kibo į besikuriančios „Lithuania“ darbą.

Organizacija nebuvo gausi, be to, ir jos narių dauguma nenusistovėdavo – išvykdavo iš Paryžiaus vieni, įsiliedavo į ją naujai atvykę. Į šią draugiją, be Petruļio ir Römerio, iš „Želmens“ atėjo keturi broliai ir seserys Gieršinskiai (Karylė, Marija, Henrikas ir Stanislovas), čia 1904 m. reiškėsi Boleslovas Buika (Bolesław Buyko), Zigmas Federavičius ir jo žmona Milavskytė, Marija Micevičiūtė, Oginskytė (Jasaitienė), Marija Putvinskytė (Žmuidzinavičienė), Rimgaila, Petras Rimša, Vainilavičiūtė, Antanas Vivulskis²⁵. Vėliau į Paryžių atvyko ir į draugijos veiklą įsiliejo Tadas Ivanauskas, Antanas Žmuidzinavičius.

Pasak M. Römerio, draugijoje „Lithuania“ Lietuvos lenkų buvę daugiau nei lietuvių, bet visus juos vienijusi

„karšta šalies meilė, tikras, neveidmainis troškimas pažinti lietuvių judėjimą ir jų liaudies reikalus, galop, ypač smarkus noras suprasti, kokia gi turi būti mūsų – Lietuvos lenkų pozicija, kaip Lietuvos piliečių“²⁶.

Draugijos veikla buvusi plati ir įvairi. Rinkta lietuviški periodiniai leidiniai, iš „Želmens“ perimta biblioteka, išleista lietuviškų atvirukų, įsteigta skaitykla. Svarbiausias baras – susirinkimų su diskusijomis rengimas (čia vienas aktyviausių buvo M. Römeris). Jų metu kalbėta apie lietuvių tautinį renesansą, nagrinėti pilietiškumo, lietuvių spaudos reikalai. Pokalbiai vykdavo lenkų kalba.

Draugija organizavo ir viešų paskaitų apie Lietuvą. Viename šio pobūdžio renginių M. Römeris skaitė referatą „Etnografiniai ir kultūriniai santykiai Lietuvoje“. Rimtas darbas atkreipė visuomenės dėmesį – referatas 1906 m. buvo paskelbtas Krokuvos žurnale „Kultura“ ir išspausdintas atskira knygele (M. Römer, *Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie*, Kraków, 1906).

Draugijos nariai visi drauge lankė muziejus, vykdavo į ekskursijas po Paryžių ir jo apylinkes.

Organizacijos „žydėjimo gadyne“ M. Römeris laikė 1904 m. pavasarį. Dar didesni rodėsi ateities užmojai. „Lithuania“ tikėjosi užsiimti užsienyje besimokančios lietuvių jaunuomenės šalpa. J. Petruļis kėlė mintį,

kad draugija „Lithuania“ turinti imtis iniciatyvos įkurti užsienio lietuvių draugijų sąjungą, pati tapdama jos centru. Deja, idėjos liko neįgyvendintos, nes nebuvo kam rimtai tuo užsiimti²⁷. Neramaus būdo Petrus Paryžiuje, kaip iki tol ir kitur, neužsibuvo: po metų jis patraukė į Angliją. Jam išvykus, draugijos veikla apslopo, diskusijos susirinkimuose išblėso, neteko buvusio gyvumo²⁸.

Tačiau draugijos „Lithuania“ pasėta sėkla nepražuvo. Darbas draugijoje M. Römeriui reikšmingas ne tik neišdildomais įspūdžiais („Gerai atsimenu dar tuos laikus“, – 1938 m. rašė M. Römeris T. Ivanauskui iš Hagos, kur Tarptautiniame teisingumo tribunole atstovavo Lietuvai, – kai mes, būdami studentais Paryžiuje, drauge viename lenkų jaunimo susirinkime skaitėme referatus apie Lietuvą ir lietuvių judėjimą²⁹). Ši veikla jam tapusi „Lietuvos pilietybės akademija“, davusi neįkainojamos naudos jo, ir ne tik jo, politinei orientacijai ir tolesnei veiklai³⁰. Kito „Lithuania“ nario – P. Rimšos nuomone, draugija dėl negausumo bei narių kaitos negalėjo išplėtoti ypatingos veiklos, tačiau „Lithuania“ neabejotinai padėjo kai kam iš savo narių išsiugdyti blaivų ir sveiką požiūrį į Lietuvą³¹, ne vieną savo narį pastūmėjo į būsimą veiklą³².

1905 m. vasarą M. Römeris baigė visą Laisvosios politinių mokslų mokyklos socialinio-ekonominio skyriaus kursą. Labai gerai buvo įvertintas jo diplominis darbas „Agrarinis klausimas Rusijoje“, puikiai jis išlaikė egzaminus. Visus, išskyrus vieną – socialinės ekonomijos, per kurį netikėtai suklupo. Gal koją pakišo savanoriškai prisiimtas didžiulis akademinis krūvis, gal intensyvi visuomeninė veikla, o gal... užsimezgęs romanas su Suzanne Richard (Siuzan Rišar) – gražule prancūzaitė iš vieno Paryžiaus priemiesčių. Juk M. Römeriui tuokart buvo dvidešimt penkeri...

Egzamino perlaikymas buvo paskirtas rudeniiui. Vasarai Römeris susiruošė į tėviškę. O Lietuva jį sutiko audringais politiniais įvykiais ir ryžtingu tėvų pasipriešinimu galimai sūnaus santuokai Paryžiuje.

²³ „Mykolo Römerio autobiografija“, p. 197.

²⁴ Mykolo Römerio 1939 11 05 laiškas Juozui Petruliui (Petrulio Jok. nuosavybė).

²⁵ „Mykolo Römerio autobiografija“, p. 197–198.

²⁶ M. Römeris, op. cit., p. 56.

²⁷ J. Rimantas, „Petras Rimša pasakoja“, l. 156.

²⁸ M. Römeris, op. cit., p. 55–56.

²⁹ Mykolo Römerio 1938 06 21 laiškas T. Ivanauskui, LMAB, f. 300, b. 1054, l. 2.

³⁰ „Mykolo Römerio autobiografija“, p. 198.

³¹ J. Rimantas, „Petras Rimša pasakoja“, l. 160.

³² M. Biržiška, „Prof. Mykolas Römeris“, – *Tremties keliai*, Tübingen, 1947, p. 538.

Grįždamas iš Paryžiaus į Lietuvą, jokių ateities planų M. Römeris nekūrė. Tačiau, susidūręs su revoliuciniu pakilimu, kurio socialiniams, o ypač tautiniams siekiams pritarė, bet į kurį dėl savo dvarininkiškos padėties vengė aktyviau įsijungti, Römeris užsidedė noru skleisti Paryžiaus „Lithuania“ jam įkvėptas pilietiškumo idėjas – nusprendė sukurti iš Lietuvos lenkų tokią demokratinę srovę, kuri sutaikytų juos su atgimstančia lietuvių tauta, suderintų šių dviejų vieno krašto jėgų pastangas, parengtų dirvą solidariam jų, taip pat gudų ir žydų judėjimui už politinę laisvę, Lietuvos savarankiškumą, demokratijos įdiegimą³³.

Apsigyvenęs Vilniuje, tų pat metų rudenį Römeris užmezgė ryšius su keletu pažangių ir radikalių žmonių iš vietos lenkų, ypač jaunuomenės, ir rado pritarimą savo mintims. Buvo sumanyta įsteigti dienraštį.

1906 m. vasario mėn. pasirodęs laikraščio „Gazeta Wileńska“ pirmas numeris – draugijos „Lithuania“ idėjų, M. Römerio parsivežtų iš Paryžiaus, pirmasis vaisius. Pirmas, bet ne paskutinis!

Galų gale reikia pasakyti, kad, Juozo Keliuočio tvirtinimu, lietuvių tautinio atgimimo idėjomis M. Römeris pasiėmęs kiek vėliau, kai susipažino su lietuvių literatu Juozapu Albinu Herbačiausku, 1906–1907 m. gyvendamas Krokuvoje³⁴. Pats Römeris taip pat pripažino esąs vienas tų, kurie:

„ačiū jam [Herbačiauskui – M. M.], rado savo tikrąjį gyvenimo kelią ir sugebėjo pažinti ir nustatyti savo tikrąją sudėtingą Lietuvos lenko, kaip tam tikros lietuvių kategorijos, esmę“³⁵.

Tačiau šie teiginiai neprieštarauja anksčiau išdėstytiems faktams. M. Römeris sutiko J. A. Herbačiauską po to, kai jau buvo suradęs vietą lietuvių tautiniame renesanse, jau buvo patyręs caro valdininkų persekiojimą už darbą laikraštyje „Gazeta Wileńska“, jau buvo priverstas laikinai apsigyventi emigracijoje. Pažintis su J. A. Herbačiausku lėmė, kad M. Römeris ėmėsi rimtų lietuvių tautinio atgimimo istorijos studijų. Jas vainikavo stambi monografija „Lietuva. Lietuvių tautinio atgimimo studija“ (*Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego*, Kraków, 1908), kurią autorius laikė vienu svarbiausių savo gyvenimo darbų, suteikusių jam savotišką „pilietybės diplomą lietuvių tautinėje visuomenėje“³⁶. Bet tai jau buvo didžios pilietinės Mykolo Römerio veiklos tąsa, tikriausiai – kokybiškai naujo jos etapo pradžia.

³³ „Mykolo Römerio autobiografija“, p. 199.

³⁴ J. Keliuotis, „Sudeginęs tiltus“, *Literatūra ir menas*, 1977, nr. 27.

³⁵ M. Römeris, „J. A. Herbačiauskas – „sau žmogus““, *Lietuvos aidas*, 1932, nr. 59.

³⁶ „Mykolo Römerio autobiografija“, p. 215.